

УДК 343.3

DOI <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2023.04.63>

ОКРЕМІ ПИТАННЯ УДОСКОНАЛЕННЯ НОРМИ ПРО КРИМІНАЛЬНУ ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ЗА ОБРАЗУ ЧЕСТІ І ГІДНОСТІ ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦЯ, ПОГРОЗУ ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦЮ (СТ. 435-1 КК УКРАЇНИ)

Сердечна А.Ю.,

*старший викладач кафедри кримінального права та кримінології**Навчально-наукового гуманітарного інституту НА СБ України**9077ai9077@gmail.com*

Сердечна А.Ю. Окремі питання удосконалення норми про кримінальну відповідальність за образу честі і гідності військовослужбовця, погрозу військовослужбовцю (ст. 435-1 КК України).

Статтю присвячено дослідженню найбільш прийнятних напрямів усунення недоліків норми про кримінальну відповідальність за образу честі і гідності військовослужбовця, погрозу військовослужбовцю. Зокрема авторкою проаналізовані такі очевидні конструктивні вади диспозиції статті 435-1 КК України: 1) невідповідність родового об'єкту образу честі і гідності військовослужбовця, погрози військовослужбовцю Розділу Особливої частини КК України, до якого законодавець помістив вказану норму; 2) схожість об'єктивної сторони складу злочину, передбаченого ст. 435-1 КК України, з окремими способами вчинення злочину, передбаченого ст. 114-1 КК України; 3) недоцільність існування в диспозиції обмежувальної ознаки, яка вказує на те, що військовослужбовець має здійснювати заходи з відсічі і стримування збройної агресії саме Російської Федерації (а не будь-якої держави-агресора); 4) необхідність уточнення того, що суспільно небезпечне діяння вчиняється не просто щодо військовослужбовця, який здійснює заходи із забезпечення національної безпеки і оборони, відсічі і стримування збройної агресії (його близьких родичів або членів сім'ї), а саме у зв'язку із участю особи у таких заходах.

На підставі наукового аналізу, враховуючи схожість об'єктивної сторони складу злочину, передбаченого ст. 435-1 КК України, а також способів вчинення злочину, передбаченого ст. 114-1 КК України, ідентичність родового об'єкту вказаних складів злочину, поставленого під охорону кримінально-правовими засобами, обґрунтовано доцільність впровадження норми про образу честі і гідності військовослужбовця, погрозу військовослужбовцю в ст. 114-1 КК України, із одночасною зміною назви статті на «Перешкоджання законній діяльності Збройних Сил України, інших військових формувань та їх військовослужбовців», зміною нумерації частин 1-2 на частини 2-3

та узгодження тексту ч. 3 ст. 114-1 КК України із змістом внесених змін. Означені кроки, на думку авторки, усунуть низку суттєвих конструктивних вад і недоліків, допущених законодавцем під час доповнення КК України статтею 435-1, а також дозволять гармонізувати зміст відповідних розділів Особливої частини КК України та їх статей.

Ключові слова: образа честі і гідності військовослужбовця, погроза військовослужбовцю, воєнна безпека держави, перешкоджання законній діяльності Збройних Сил України та інших військових формувань; родовий об'єкт складу злочину.

Serdechna A.Yu. Separate issues of improving the norm on criminal liability for insulting the honor and dignity of a military serviceman, threatening to a military serviceman (Art. 435-1 of the Criminal Code of Ukraine).

The article is devoted to the study of the most acceptable ways of eliminating the shortcomings of the norm on criminal liability for insulting the honor and dignity of a military servant, threatening to a military servant. In particular, the author analyzed the following obvious constructive defects of the disposition of Article 435-1 of the Criminal Code of Ukraine: 1) inconsistency with the generic object of insulting the honor and dignity of a military serviceman, threats to a military serviceman of the Section of the Special Part of the Criminal Code of Ukraine, to which the legislator placed the specified norm; 2) similarity of the objective aspect of the composition of the crime provided for in Art. 435-1 of the Criminal Code of Ukraine, with separate methods of committing the crime provided for in Art. 114-1 of the Criminal Code of Ukraine; 3) the impracticality of the existence of a restrictive feature in the disposition, which indicates that the military serviceman must carry out measures to repel and contain the armed aggression of the Russian Federation (and not of any aggressor state); 4) the need to specify that a socially dangerous act is committed not simply in relation to a military serviceman who carries out measures to ensure

national security and defense, repel and deter armed aggression (his close relatives or family members), namely in connection with the participation persons in such events.

On the basis of scientific analysis, taking into account the similarity of the objective side of the composition of the crime provided for in Art. 435-1 of the Criminal Code of Ukraine, as well as methods of committing the crime provided for in Art. 114-1 of the Criminal Code of Ukraine, the identity of the generic object of the specified components of the crime protected by criminal law means, the expediency of implementing the norm on insulting the honor and dignity of a military servant, threatening to a military servant in Art. 114-1 of the Criminal Code of Ukraine, with the simultaneous change of the title of the article to «Hindering the lawful activities of the Armed Forces of Ukraine, other military formations and their military servicemen», changing the numbering of parts 1-2 to parts 2-3 and aligning the text of part 3 of Art. 114-1 of the Criminal Code of Ukraine with the content of the amendments. In the author's opinion, the specified steps will eliminate a number of significant structural flaws and deficiencies made by the legislator during the addition of Article 435-1 to the Criminal Code of Ukraine, and will also allow to harmonize the content of the relevant sections of the Special Part of the Criminal Code of Ukraine and their articles.

Key words: insulting the honor and dignity of a military serviceman, threatening to a military serviceman, military security of the state, obstructing the lawful activities of the Armed Forces of Ukraine and other military formations; generic object of the crime.

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями. Більшість новел кримінального законодавства, які приймалися в умовах воєнного стану, стосувались впровадження кримінальної відповідальності за окремі види кримінальних правопорушень. Досвід застосування окремих норм виявив суттєві конструктивні недоліки, які мають бути усунені з метою гармонізації законодавства про кримінальну відповідальність, а також підвищення ефективності їх застосування. Вказане вище значною мірою стосується ст. 435-1 КК України, якою встановлено кримінальну відповідальність за образу честі і гідності військовослужбовця, погрозу військовослужбовцю.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми. Серед фахівців, які досліджували ті або інші питання кримінальної відповідальності за образу честі і гідності військовослужбовця, погрозу військовослужбовцю, необхідно виділити наступних: Андрушко А.В., Ємельяненко В.В., Когут А.А.,

Мовчан Р.О., Оробець К.М., Тимофеев А.О., Хавронюк М.І., Членов М.В. та ін. Зазначеними вченими створено достатнє підґрунтя для визначення найбільш ефективних напрямів усунення недоліків і вад ст. 435-1 КК України, водночас не надано конкретних пропозицій у цьому контексті.

Метою статті є розроблення пропозицій щодо усунення конструктивних недоліків ст. 435-1 КК України.

Виклад основного матеріалу дослідження. Нормою про кримінальну відповідальність за образу честі і гідності військовослужбовця, погрозу військовослужбовцю (ст. 435-1 КК України) чинний Кримінальний кодекс було доповнено у зв'язку із прийняттям Закону України від 3 березня 2022 року № 2110-IX «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо посилення кримінальної відповідальності за виготовлення та поширення забороненої інформаційної продукції». Вказана стаття встановлює кримінальну відповідальність за низку дій, що вчиняються щодо військовослужбовця (його близьких родичів, членів сім'ї), який здійснює заходи із забезпечення національної безпеки і оборони, відсічі і стримування збройної агресії Російської Федерації, а саме:

- образу честі і гідності;
- погрозу вбивством або насильством;
- погрозу знищенням чи пошкодженням майна;
- виготовлення чи поширенні матеріалів які містять образу честі і гідності, погрозу вбивством, насильством або знищенням чи пошкодженням майна.

Аналіз змісту Пояснювальної записки до проекту Закону про внесення змін до деяких законодавчих актів України (щодо посилення кримінальної відповідальності за виготовлення та поширення забороненої інформаційної продукції) № 5102 від 18.02.2021 дозволяє встановити окремі проблемні питання, на вирішення яких, власне, і спрямовано законодавчу ініціативу щодо доповнення КК України статтями 435-1, 436-2, а також внесення змін до ст. 161. Зокрема, автори законопроекту наголошують на низці негативних явищ, що створюють реальні та потенційні загрози інформаційній безпеці людини і громадянина, суспільства і держави, які обумовлені неналежним правовим регулюванням у національному інформаційному просторі України.

На думку вказаних фахівців, «ці загрози стали істотним фактором, що безпосередньо підриває інформаційну безпеку держави в умовах триваючої з 2014 року збройної агресії Російської Федерації проти України». І з плином часу Росія посилює свою агресивну політику, зокрема, ведучи широкомасштабну глибинну інформаційну війну проти нашої держави. При цьому вагомою складовою такої гібридної інформаційної війни проти

України були і залишаються прояви ворожої пропаганди, що негативно впливають на суспільну свідомість в Україні. Гібридний характер агресії, який здійснюється Росією в інформаційній сфері, несе загрозу державному суверенітету та територіальній цілісності України [1].

Таким чином, якщо узагальнити перелік суспільних інтересів, яким діями, передбаченими ст. 435-1 КК України, завдається шкода, то він матиме наступний вигляд:

1) честь та гідність військовослужбовця, який здійснює заходи із забезпечення національної безпеки і оборони, відсічі і стримування збройної агресії Російської Федерації;

2) честь та гідність близьких родичів чи членів сім'ї військовослужбовця, який здійснює заходи із забезпечення національної безпеки і оборони, відсічі і стримування збройної агресії Російської Федерації;

3) життя та здоров'я військовослужбовця, який здійснює заходи із забезпечення національної безпеки і оборони, відсічі і стримування збройної агресії Російської Федерації;

4) життя та здоров'я близьких родичів чи членів сім'ї військовослужбовця, який здійснює заходи із забезпечення національної безпеки і оборони, відсічі і стримування збройної агресії Російської Федерації;

5) майно військовослужбовця, який здійснює заходи із забезпечення національної безпеки і оборони, відсічі і стримування збройної агресії Російської Федерації;

6) майно близьких родичів чи членів сім'ї військовослужбовця, який здійснює заходи із забезпечення національної безпеки і оборони, відсічі і стримування збройної агресії Російської Федерації;

7) воєнна безпека як захищеність державного суверенітету, територіальної цілісності і демократичного конституційного ладу та інших життєво важливих національних інтересів від воєнних загроз;

8) інформаційна безпека в цілому та інформаційна безпека як складова воєнної безпеки.

Незважаючи на те, що норму про кримінальну відповідальність за образу честі і гідності військовослужбовця, погрозу військовослужбовцю поміщено до Розділу XIX Кримінальні правопорушення проти встановленого порядку несення військової служби (військові кримінальні правопорушення), вказані вище дії не посягають на встановлений законодавством порядок несення або проходження військової служби, що дає всі підстави погодитись із В.В. Ємельяненком та К.М. Оробцем, які запропонували «виключити ст. 435-1 з розділу XIX Особливої частини КК і перенести це законодавче положення до одного з інших розділів Особливої частини (розділ I або розділ XV з розширенням його назви)» [2, с. 98]. Озна-

чене є очевидним контраргументом на точку зору А.В. Когута, А.О. Тимофєєва та М.В. Членова, які пропонують внести зміни до ч. 2 ст. 401 КК України та після слова «розділу» доповнити словосполученням «крім статті «435-1 КК України» [3, с. 372].

Окрім того, необхідно враховувати, що, на перший погляд, військовими кримінальними правопорушеннями визнаються ті, що вчинені військовослужбовцями, а також військовозобов'язаними та резервістами під час проходження зборів. Разом з цим, відповідно до ч. 2 ст. 401 КК України, за відповідними статтями розділу XIX Особливої частини КК України несуть відповідальність військовослужбовці Збройних Сил України, Служби безпеки України, Державної прикордонної служби України, Національної гвардії України та інших військових формувань, утворених відповідно до законів України, Державної спеціальної служби транспорту, Державної служби спеціального зв'язку та захисту інформації України, а також інші особи, визначені законом. Іншими словами ч. 2 ст. 401 КК України надає можливість притягати до кримінальної відповідальності «інших осіб».

Погодившись із необхідністю перенесення норми про кримінальну відповідальність за образу честі і гідності військовослужбовця, погрозу військовослужбовцю до іншого розділу Особливої частини КК України, ми маємо визначити, по-перше, до якого саме розділу вона має бути перенесена і, по-друге, чи є сенс залишити редакцію цієї статті у тому вигляді, у якому чинний КК України нею був доповнений, або ця норма може бути об'єднана з іншою статтею шляхом розширення останньої. З цією метою необхідно визначитись із родовим та іншими об'єктами складу злочину, передбаченого ст. 435-1 КК України.

Наукою кримінального права родовий об'єкт кримінального правопорушення розглядається як окрема група однорідних або тотожних суспільних відносин, на які посягають чи можуть посягати кримінально протиправні діяння певного роду (передбачені певним розділом Особливої частини КК України), унаслідок чого вони повинні охоронятися єдиним комплексом взаємопов'язаних кримінально-правових норм [4, с. 174]. Характер родового об'єкта є підставою для розподілу норм про кримінальну відповідальність за ті або інші кримінальні правопорушення у відповідні розділи Особливої частини КК України. І в цьому аспекті необхідно погодитись із В.В. Сташисом та В.Я. Тацієм в тому, що від їх розміщення залежить практичне застосування цих норм, теоретичне осмислення окремих складів кримінальних правопорушень, усвідомлення їх взаємозв'язку й особливостей [5, с. 287].

Що стосується складу злочину, передбаченого ст. 435-1 КК України, то його родовий об'єкт може бути визначено через особу потерпілого. Цілком

очевидно, що потерпілі від цього злочину можуть бути розділені на 2 категорії: 1) військовослужбовці, які здійснюють заходи із забезпечення національної безпеки і оборони, відсічі і стримування збройної агресії Російської Федерації; 2) інші особи, які є близькими родичами чи членами сім'ї військовослужбовців, які здійснюють заходи із забезпечення національної безпеки і оборони, відсічі і стримування збройної агресії Російської Федерації. Як вбачається, визначальним при обранні особи, щодо якої здійснюється погроза, є факт участі у заходах із забезпечення національної безпеки і оборони, відсічі і стримування збройної агресії Російської Федерації самого потерпілого чи його близького родича (члена сім'ї).

Отже, через особу потерпілого здійснюється злочинний вплив на суспільні інтереси вищого порядку – обороноздатність нашої держави як складову воєнної безпеки. Остання в Стратегії воєнної безпеки України, затвердженій Указом Президента України від 25 березня 2021 року № 121/2021 [6] характеризується як одна із засадничих умов реалізації права українського народу на самовизначення, збереження держави Україна та забезпечення її сталого розвитку на основі найвищих цінностей демократії, верховенства права, свободи, гідності, безпеки і процвітання громадян усіх національностей.

Окремо необхідно звернути увагу на цілі реалізації державної політики у воєнній сфері, сфері оборони і військового будівництва, досягнення яких передбачає Стратегія. Серед них наступні:

– потужна територіальна оборона, яка у взаємодії з рухом опору сприятиме підвищенню рівня обороноздатності держави, згуртуванню суспільства, патріотичному вихованню громадян, наданню обороні України всенародного характеру та готовності населення до оборони держави;

– професійний особовий склад Збройних Сил України та інших складових сил оборони, який перебуває в центрі уваги держави, підтримується вдосконаленими системами кадрового менеджменту, підготовки до військової служби та військово-патріотичного виховання молоді, може бути в короткі строки посилений підготовленим і вмотивованим військовим резервом.

Цілком очевидно, що образа честі і гідності, погроза вбивством, насильством або знищенням чи пошкодженням майна військовослужбовцю, який здійснює заходи із забезпечення національної безпеки і оборони, відсічі і стримування збройної агресії Російської Федерації, його близьким родичам чи членам сім'ї, а також виготовлення відповідних матеріалів із образою чи погрозами, по великому рахунку спрямовані на створення атмосфери побоювань військовослужбовців, їх близьких родичів чи членів їх сім'ї протиправних дій з боку інших осіб та, відповідно відмови від участі у заходах із забезпечення національної безпеки

і оборони, відсічі і стримування збройної агресії Російської Федерації або виникнення небажання брати участь у таких заходах.

Іншими словами, суспільними відносинами, поставленими під загрозу завдання шкоди внаслідок вчинення дій, передбачених ст. 435-1 КК України, є суспільні відносини у сфері обороноздатності як складової частини воєнної безпеки. Як зазначає О. Пархоменко-Кучевіл, «варто розуміти, що воєнна безпека – це лише один бік загальної системи національної безпеки, хоча вона надзвичайно важлива та багато в чому навіть визначальна. Вона, як і інші види безпеки, служить забезпеченню умов ефективного функціонування суспільства, держави й особистості як у мирних умовах, так і в ситуації військового конфлікту. Унаслідок цього вона є важливим елементом, гарантом суспільного прогресу» [6, с. 368-369].

Таким чином, не вдаючись до надмірної аргументації, припустимо, що родовим об'єктом складу злочину, передбаченого ст. 435-1 КК України, є суспільні відносини, які забезпечують обороноздатність, конституційний лад, суверенітет, територіальну цілісність і недоторканність нашої держави, державну безпеку в цілому. Аналогічний за своїм змістом об'єкт злочину, як вважають автори Науково-практичного коментаря до Розділу I Особливої частини Кримінального кодексу України (Злочини проти основ національної безпеки України), поставлено під охорону статтею 114-1 КК України [7, с. 186].

Щодо терміну «перешкоджання», то в науці кримінального права він визначається як «діяння (дій або бездіяльності), яке виражається у втручанні в цю діяльність, створенні перешкод, перепон, спрямованих на недопущення, припинення чи заборону проведення окремих дій чи маневрів ЗСУ та іншими військовими формуваннями, прийняття тактичних чи стратегічних рішень керівництвом чи особовим складом зазначених підрозділів задля ускладнення або унеможливлення здійснення законної діяльності ЗСУ та іншими військовими формуваннями або істотному зниженні її ефективності» [8, с. 56]. Окрім того, погодимось із Д.О. Олейніковим, який вважає, що перешкоджання законній діяльності Збройних Сил України та інших військових формувань може полягати у «застосуванні фізичного чи психічного насильства (погроз застосування насильства чи шантажу) по відношенню до військовослужбовців задля перешкоджання виконання останніми поставлених задач» [8, с. 56].

Таким чином, якщо взяти наведену вище наукову позицію до уваги, образу честі і гідності, погрозу вбивством, насильством або знищенням чи пошкодженням майна військовослужбовцю, який здійснює заходи із забезпечення національної безпеки і оборони, відсічі і стримування збройної агресії Російської Федерації, його близьким роди-

чам чи членам сім'ї, цілком можна розглядати як інтелектуальну форму перешкодження законній діяльності ЗСУ або інших військових формувань.

Разом з цим, необхідно враховувати, що, хоча назва ст. 114-1 КК України і не містить обмежувальної вказівки на окремі ознаки об'єктивної сторони, така ознака є у диспозиції статті. Мова йде про те, що злочин може бути вчинено лише в умовах «особливого періоду», який у п. 11 ст. 1 Закону України «Про оборону України» визначається як період, що настає з моменту оголошення рішення про мобілізацію (крім цільової) або доведення його до виконавців стосовно прихованої мобілізації чи з моменту введення воєнного стану в Україні або в окремих її місцевостях та охоплює час мобілізації, воєнний час і частково відбудовний період після закінчення воєнних дій [9]. При цьому чинне законодавство, яке регулює питання оборони України, передбачає лише 2 правові режими функціонування країни у сфері оборони – це мирний час та особливий період.

Зазначене вище вказує на те, що часовий проміжок особливого періоду є більшим за, наприклад, часовий проміжок режиму воєнного стану, оскільки охоплює ще й відбудовний період після закінчення воєнних дій. З іншого боку, оскільки назва статті не містить в якості обмежувальної ознаки часу (обстановки) вчинення злочину посилаючись на особливий період, то в цьому контексті поєднання форм об'єктивної сторони злочинів, передбачених ст. 114-1 та 435-1 КК України, в одній нормі не буде створювати суперечності чи конкуренції.

Іншим конструктивним недоліком ст. 435-1 КК України, на який вказується у науці кримінального права, є обмежувальна ознака особи потерпілого. Так, нормою про кримінальну відповідальність за образу честі і гідності військовослужбовця, погрозу військовослужбовцю охороняються лише ті військовослужбовці (їх близькі родичі та члени сім'ї), які здійснюють заходи із забезпечення національної безпеки і оборони, відсічі і стримування збройної агресії Російської Федерації. Цілком очевидно, і на це вказують окремі фахівці: «доцільним є законодавче уточнення того, що відповідні дії вчиняються не просто щодо конкретних адресатів, а саме у зв'язку зі здійсненням військовослужбовцем заходів із забезпечення національної безпеки і оборони, відсічі і стримування збройної агресії проти України незалежно від того, якою саме країною така агресія б у майбутньому не здійснювалася» [2, с. 98]. Дійсно, обороноздатність України як складова воєнної безпеки, а також честь, гідність, життя та здоров'я військовослужбовців (близьких родичів або членів їх сімей) повинні захищатись, незалежно від назви держави-агресора.

І, нарешті, необхідно звернути увагу на те, що санкція як ч. 1 ст. 435-1 КК України, так і ч. 2

ст. 435-1 КК України, передбачає рівнозначне покарання у виді обмеження волі на строк від трьох до п'яти років або позбавлення волі на той самий строк. Це свідчить про те, що зазначені форми об'єктивної сторони цього злочину для законодавця є однаковими за ступенем суспільної небезпечності, тому диференціація їх за різними частинами однієї й тієї ж статті не потрібна.

Висновок. Якщо підсумувати викладене вище, то диспозицію злочину, передбаченого ст. 435-1 КК України можна сформулювати наступним чином: «Образа честі і гідності, погроза вбивством, насильством або знищенням чи пошкодженням майна військовослужбовцю у зв'язку зі здійсненням ним заходів із забезпечення національної безпеки і оборони, відсічі і стримування збройної агресії, його близьким родичам чи членам сім'ї, а також виготовлення та розповсюдження матеріалів із закликами до вчинення таких дій, –».

Вбачається логічним сформульованою нормою доповнити ст. 114-1 КК України, при цьому доцільно змінивши назву цієї статті на «Перешкодження законній діяльності Збройних Сил України, інших військових формувань та їх військовослужбовців». Образу честі і гідності військовослужбовця, погрозу військовослужбовцю необхідно впровадити частиною першою ст. 114-1 КК України, іншим частинам цієї статті присвоїти відповідно номера 2 та 3, диспозицію частини 3 викласти в наступній редакції: «Діяння, передбачене частиною другою цієї статті, яке призвело до загибелі людей або інших тяжких наслідків, –».

Означені кроки дозволять усунути низку суттєвих конструктивних вад і недоліків, допущених законодавцем під час доповнення КК України статтею 435-1, а також гармонізувати зміст відповідних розділів Особливої частини КК України та їх статей.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Пояснювальна записка до проекту Закону про внесення змін до деяких законодавчих актів України (щодо посилення кримінальної відповідальності за виготовлення та поширення забороненої інформаційної продукції) № 5102 від 18.02.2021. Електронний ресурс. URL: <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/pubFile/555691> (дата звернення: 24.07.2023).
2. Ємельяненко В.В., Оробець К.М. Образа честі і гідності військовослужбовця як форма об'єктивної сторони кримінального правопорушення за ст. 435-1 КК України. Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право. 2023. Вип. 75(2). С. 93–99.
3. Тимофєєв А.О., Когут А.А., Членов М.В. Щодо проблем правової регламентації статті 435-1 «Образа честі і гідності військовос-

- лужбовця, погроза військовослужбовцю» Кримінального кодексу України. Юридичний науковий електронний журнал. 2022. № 6. С. 370–373. DOI: 10.32782/2524-0374/2022-6/82. URL: http://www.lsej.org.ua/6_2022/82.pdf (дата звернення: 25.07.2023).
4. Юріков О.О. Щодо питання про визначення родового та видового об'єктів злочину, передбаченого ст. 360 Кримінального кодексу України. *Recht der Osteuropäischen Staaten*. 2019. № 4. С. 173–177.
 5. Сташис В.В., Тацій В.Я. Концептуальні положення і система чинного Кримінального кодексу України. *Проблеми законності*. 2009. № 100. С. 278–290.
 6. Пархоменко-Куцевіл О. Теоретичні засади формування та розвитку воєнної безпеки України. *Літопис Волині*, (28), 367–371. <https://doi.org/10.32782/2305-9389/2023.28.53>.
 7. Сичевський В.В., Харитонов Є.І., Олейніков Д.О. Науково-практичний коментар до Розділу I Особливої частини Кримінального кодексу України (Злочини проти основ національної безпеки України). Х.: Право, 2016. 232 с.
 8. Олейніков Д.О. Кримінально-правова характеристика злочину, передбаченого ст. 114-1 КК України. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. Серія: Право. 2014. Вип. 27(3). С. 54–58.
 9. Про оборону України [Текст] : Закон України від 6 груд. 1991 р. № 1932-XII. Відом. Верхов. Ради України. 1992. № 9. Ст. 106.